

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра української мови та прикладної лінгвістики

**УКРАЇНСЬКА ЛІНГВІСТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ:
СЕМАНТИЧНІ ТА СЛОВОТВІРНІ ВІДНОШЕННЯ**

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня «бакалавр»

студентки 4 курсу

галузі знань 03 «Гуманітарні науки»,

спеціальності 035 «Філологія»,

спеціалізації 035.01 «Українська мова

та література», ОНП «Українська

філологія та західноєвропейська мова»

Євгенії Владиславівни НЕЧИПОРЕНКО

Науковий керівник:

д.філол.н., професор кафедри української

мови та прикладної лінгвістики

Оксана ПІКА

«Допущено до захисту»

протокол засідання кафедри

української мови та прикладної лінгвістики

№ 15 від «б» червня 2024 року

завідувач кафедри _____

к.філол.н., доц. **Сергій РІЗНИК**

АНОТАЦІЯ

Бакалаврська робота присвячена комплексному аналізу української лінгвістичної термінології, зокрема її семантичним і словотвірним відношенням. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю виявити основні типи семантичних та словотвірних відношень, які простежуються у лінгвістичній термінології, оскільки лінгвістика на сучасному етапі розвитку неабияк потребує систематизації та впорядкування термінологічного апарату для забезпечення точності та ефективності наукових досліджень і навчального процесу.

У першому розділі досліджено дефінітивне наповнення поняття «термін» та його функціонування у термінології та терміносистемах, подано теоретичні засади вивчення галузевих, зокрема й лінгвістичних термінів, їхню класифікацію та особливості використання. Другий розділ містить огляд словників огляд словників, що репрезентують лінгвістичну термінологію, зокрема тут подано й специфіку таких словників. У третьому розділі здійснено практичний аналіз семантичних відношень у лінгвістичній термінології, таких як синонімія, антонімія та полісемія. Четвертий розділ присвячений аналізу словотвірних процесів у лінгвістичній термінології, у ньому досліджено найпродуктивніші способи творення термінів лінгвістики в українській мові.

Результати дослідження показали, що лінгвістична термінологія сучасної української мови має чітко виражену структуру з різноманітними семантичними та словотвірними відношеннями. За підсумками аналізу визначено основні види синонімічних, антонімічних відношень, досліджено семантичне явище багатозначності та його причини. Висвітлено дериваційну характеристику лінгвістичних термінів, основними способами творення яких є лексико-семантичний, морфологічний, синтаксичний та морфолого-синтаксичний способи, а також запозичення іншомовних елементів. Дослідження також демонструє динамічність та різноманітність процесів, притаманних

лінгвістичній термінології. Водночас дослідження відкриває нові перспективи для подальшого дослідження й інших явищ.

Ключові слова: лінгвістична термінологія, семантичні відношення, словотвір, термінологічні словники, синонімія, антонімія, полісемія, термінотворення.

ANNOTATION

The bachelor's thesis is devoted to a comprehensive analysis of Ukrainian linguistic terminology, in particular its semantic and word-formation relations. The relevance of the study is stipulated by the need to identify the main types of semantic and word-formation relations that can be traced in linguistic terminology, since linguistics at the present stage of development is in great need of systematization and ordering of the terminological apparatus to ensure the accuracy and efficiency of scientific research and the educational process.

The first section examines the definitional content of the concept of “term” and its functioning in terminology and terminology systems, presents the theoretical foundations of the study of sectoral terms, including linguistic terms, their classification and peculiarities of use. The second section contains an overview of dictionaries, including a review of dictionaries representing linguistic terminology, and the specifics of such dictionaries. The third section provides a practical analysis of semantic relations in linguistic terminology, such as synonymy, antonymy, and polysemy. The fourth chapter is devoted to the analysis of word formation processes in linguistic terminology, and it explores the most productive ways of creating linguistic terms in the Ukrainian language.

The results of the study have shown that the linguistic terminology of the modern Ukrainian language has a distinct structure with various semantic and word-formation relations. Based on the results of the analysis, the main types of synonymous and antonymic relations are identified, the semantic phenomenon of polysemy and its causes are studied. The derivational characteristics of linguistic terms are highlighted,

the main ways of creating which are lexical-semantic, morphological, syntactic and morphological-syntactic methods, as well as borrowing foreign language elements. The study also demonstrates the dynamism and diversity of processes inherent in linguistic terminology. At the same time, the study opens up new perspectives for further research of other phenomena.

Key words: linguistic terminology, semantic relations, word formation, terminological dictionaries, synonymy, antonymy, polysemy, term formation.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ЛІНГВІСТИЧНИЙ ТЕРМІН ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ	10
1.1. Дефінітивне наповнення поняття «термін», особливості його функціонування у термінології	10
1.2. Класифікація термінів за галузевим принципом.....	13
1.3. Аспектологія аналізу лінгвістичних термінів.....	15
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	16
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД СЛОВНИКІВ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ	18
2.1. Тлумачні словники лінгвістичної термінології	18
2.2. Перекладні словники лінгвістичної термінології.....	19
2.3. Енциклопедичні словники лінгвістичної термінології.....	20
2.4. Вузькогалузеві словники лінгвістичної термінології	21
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	21
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ВІЯВУ СЕМАНТИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У ЛІНГВІСТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ	23
3.1. Явище синонімії	23
3.2. Явище антонімії.....	26
3.3. Явище полісемії.....	28
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	34
РОЗДІЛ 4. СЛОВОТВІРНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ	35
4.1 Способи творення галузевих термінів української мови.....	35
4.2 Дериваційна характеристика лінгвістичних термінів.....	37
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4	42
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	43

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....47

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....48

ВСТУП

В останні роки термінознавство є пріоритетною галуззю для аналізу як в Україні, так і закордоном: дослідники-лінгвісти ретельно опрацьовують різні термінологічні системи у своїх статтях, монографіях та дисертаційних роботах. Це, зокрема, праці В. Л. Іващенко, І. М. Кочан, Н. А. Ляшук, Л. О. Симоненко, В. Я. Жалая, І. А. Ярошевич та ін. Науковці звертають увагу на вивчення саме української термінології, тому це є одним із важливих завдань сучасних досліджень, насамперед у наукових розвідках все частіше об'єктом вивчення стає галузева термінологія. Однак, якщо порівняти з опрацюванням технічних, юридичних чи природничих термінів, то лінгвістична термінологія залишається малодослідженою: нині існує недостатня кількість ґрунтовних наукових праць у цій царині. Мовознавці, зокрема, часто оминають аналіз різних типів відношень у лінгвістичній термінології, тож у наукових розвідках ще досі не було здійснено комплексного дослідження словотвірних та семантичних відношень лінгвістичної термінології української мови. **Актуальність** нашого дослідження зумовлена новою перспективою цілісного вивчення цих відношень на матеріалі сучасних лінгвістичних термінів, оскільки такий аналіз сприятиме розумінню та систематизації термінологічного апарату в українській лінгвістиці. Вивчення зазначених відношень важливе для розвитку наукової комунікації, створення наукових праць та навчальних матеріалів, а також для забезпечення високої якості досліджень у лінгвістиці. Тож таке дослідження, безперечно, відповідає нинішньому стану розвитку лінгвістики та зростанню інтересу до таких мовних явищ, як-от: синонімія, антонімія, багатозначність та словотвір.

Метою дослідження є комплексний аналіз сучасної лінгвістичної термінології української мови, зокрема семантичних та словотвірних відношень у ній. Досягнення поставленої мети зумовлює необхідність розв'язання таких завдань:

- 1) сформулювати визначення поняття «термін» та розглянути його основні кваліфікаційні ознаки;

- 2) розмежувати поняття «термінологія» та терміносистема»;
- 3) схарактеризувати класифікаційні ознаки галузевих термінів;
- 4) здійснити класифікаційний аналіз термінів лінгвістики;
- 5) згрупувати термінологічні словники лінгвістичних термінів за різними типами, виявити їхню специфіку;
- 6) визначити основні види синонімічних відношень між термінологічними одиницями лінгвістичної термінології;
- 7) схарактеризувати антонімічні відношення в межах лінгвістичної термінології;
- 8) дослідити семантичне явище багатозначності та причини його виникнення;
- 9) з'ясувати активні способи та засоби термінотворення;
- 10) виявити та проаналізувати найбільш продуктивні засоби творення термінів у лінгвістичній термінології.

Об'єктом дослідження є лінгвістична термінологія сучасної української мови. **Предметом** – семантичні та словотвірні відношення у лінгвістичній термінології.

Матеріалом дослідження стали різні лінгвістичні терміни, які зафіксовані в сучасних словниках лінгвістичної термінології.

Мета й завдання роботи зумовили використання таких **методів** та прийомів дослідження: *індукція та дедукція, аналіз і синтез*, які дозволили здійснити теоретичні узагальнення на основі зібраного лінгвістичного матеріалу, *спостереження та систематизація*, що допомогли проаналізувати різні класифікації словників лінгвістичної термінології, *зіставний*, який дав змогу порівняти різні терміни і виявити спільні та відмінні особливості, для детального опису будови та способів деривації відповідних одиниць були використані *морфемний та словотвірний* аналіз, для характеристики результатів досліджень зазначеного питання та пояснення закономірностей функціонування термінів були використані *описовий і компаративний* методи.

Апробація роботи. Окремі положення роботи було представлено у доповіді «Лексикографічне представлення української лінгвістичної термінології» на VIII Всеукраїнських наукових читаннях за участю молодих учених «Філологія XXI століття: нові дослідження і перспективи» (11 – 12 квітня 2024 року, ННІФ КНУ ім. Тараса Шевченка, Київ).

Публікації. Результати досліджень відображені в 1 публікації: Нечипоренко Є.В., Ніка О.І. Лексикографічний огляд української лінгвістичної термінології. Матеріали VIII Всеукраїнських наукових читань за участю молодих учених «Філологія XXI століття: нові дослідження і перспективи». Київ, 2024. С. 27 – 28.

Структура та обсяг роботи зумовлені її метою та науковими завданнями. Дослідження складається з вступу і чотирьох розділів з висновками до кожного з них, загальних висновків, списку умовних скорочень та списку використаних джерел (43 найменування). Загальний обсяг роботи – 52 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ЛІНГВІСТИЧНИЙ ТЕРМІН ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Дефінітивне наповнення поняття «термін», особливості його функціонування у термінології

Вивчення поняття «термін» – одна з найскладніших та найдискусійніших проблем у сучасній лінгвістиці. Протягом багаторічних досліджень у сфері термінології вчені висували різні погляди щодо визначення терміна, проте до однозначного рішення так і не дійшли. Зважаючи на це, наведемо лише ті дефініції терміна, які, на нашу думку, ґрунтовно відображають та синтезують міркування з цього питання й взаємно доповнюють одна одну. Ми свідомо поділяємо думки саме українських мовознавців, які, урахувавши здобутки зарубіжних дослідників, відкрили нові підходи до вивчення терміна, переосмислили його ознаки та спробували подати власні шляхи трактування.

Тож спочатку до уваги беремо тлумачення поняття термін, яке засвідчує праця «Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія» за загальною редакцією І. К. Білодіда: «Терміном називається спеціальне слово або словосполучення, що вживається для точного вираження поняття з якої-небудь галузі знання — науки, техніки, суспільно-політичного життя, мистецтва тощо» [Білодід, 1973, с. 158]. Дещо схожими є думки й інших вчених у сфері термінології, таких як А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько, які вказують, що терміном є мовна одиниця, яка використовується для вираження понять у науці, техніці та інших спеціальних галузях, і є частиною лексичної системи природної мови й допомагає зберегти та передати накопичені людством знання, виконуючи пізнавально-інформативну функцію [Крижанівська, 1984, с. 21]. Ми прослідковуємо, що дослідники під час формування визначення терміна насамперед зважають на його вживання для позначення понять різних галузей людської діяльності та функції, які він виконує. У одному з недавніх досліджень українського мовознавства О. Д. Пономарів запропонував власне визначення терміна як мовної одиниці: «Термін — це одиниця історично сформованої

термінологічної системи (далі - ТС), що визначає поняття та його місце в системі інших понять, виражається словом або словосполученням, служить для спілкування людей, пов'язаних єдністю спеціалізації, належить до словникового складу мови й підпорядковується її законам» [Пономарів, 2000, с. 91]. На нашу думку, саме це визначення є найзмістовнішим та добре обґрунтованим. Автор влучно визначив, що термін входить до певної ТС, та уточнив призначення терміна, його основні функції.

Отже, вищезазначені думки дозволяють нам зробити висновок, що загальноприйнятою в наукових працях думкою є те, що терміном є спеціальне слово чи словосполучення, що використовується для вираження понять у конкретній галузі знань та виконує різні функції, будучи інструментом пізнання навколишнього світу. Додамо, що обов'язковою для того, щоб зрозуміти значення терміна, є його дефініція, оскільки зміст терміна розкривається не суто через лексичне значення слова, а через точне та логічне визначення.

Дослідження різних лінгвістичних характеристик терміна дозволяє виокремити й ключові ознаки, притаманні йому:

- 1) Системність: кожен термін належить до певної ТС й має власне термінологічне значення. Значення терміна може змінюватися, якщо він вживається поза межами своєї ТС.
- 2) Точність: словосполучення має виражати значення поняття, яке воно позначає, настільки повно і точно, наскільки це можливо. Неправильний термін може спричинити професійні непорозуміння.
- 3) Наявність дефініції, адже кожен науковий термін повинен мати дефініцію, яка чітко визначає його значення.

На нашу думку, саме ці властивості терміна є найважливішими, однак існують й інші вимоги до термінів, як-от:

- 1) Нейтральність: термін подається без емоційно-експресивного забарвлення.
- 2) Відсутність синонімів: у термінології важливо уникати синонімів, щоб уникнути плутанини та неоднозначності.

- 3) Інтернаціональний характер: бажано, щоб термін мав загальноновизнане значення в різних країнах та міжнародних спільнотах.
- 4) Однозначність: терміни, на відміну від багатьох слів загальноновживаної мови, мають бути переважно однозначними.
- 5) Стислість: термін повинен бути лаконічним та конкретним.
- 6) Відкритість і динамізм системи: ТС повинна бути відкритою для процесів термінологізації.

Серед цих ознак терміна, автори праці «Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія» найважливішою вважають є однозначність всередині тієї термінологічної системи, в якій він використовується [Білодід, 1973, с. 158]. Хоча ми прослідковуємо, що насправді такі вимоги до терміна, як однозначність, відсутність синонімів, омонімів, є скоріше бажаними, ніж реальними.

Розглядаючи подані риси, особливо важливо зазначити, що терміни не існують самі по собі у загальнонаціональній мові, а є складовою частиною її словникового складу. Поза межами ТС термін втрачає свої визначальні й системні характеристики, тобто детермінологізується і стає частиною загальноновживаної лексики. Тож під ТС розуміємо «...систему термінів певної галузі науки, техніки, мистецтва та ін., яка має лексико-семантичні й словотвірні зв'язки між номінаціями-термінами» [Єрмоленко, 2001, с. 183]. Якщо ТС невпорядкована, це гальмує розвиток науки, до якої вона належить, і призводить до помилок у практичній діяльності.

Взаємозалежною з цими поняттями є термінологія. Термінологія — це «...сукупність термінів, що обслуговують певну сферу знань, пов'язаних із системою понять: мистецтво, техніку, виробництво тощо. Це особливий пласт лексики, який піддається свідомому регулюванню та впорядкуванню» [Русанівський, 2004, с. 683]. Дослідниця української термінології Л. О. Симоненко подає своє тлумачення термінології, пишучи, що «...сукупність спеціальних найменувань різних галузей науки, техніки та мистецтва, які вживаються у сфері професійного спілкування та втілюють результати

теоретико-пізнавальної діяльності людини, становлять термінологію» [Симоненко, 2001, с. 3].

Отже, термінологія досліджує правила створення та функціонування термінів і ТС. Вона є комплексною наукою про терміни та включає всі спеціальні слова і словосполучення, які номінують наукові поняття в різних галузях знань. Сучасна термінологія є самостійною лінгвістичною дисципліною, яка поєднує різні елементи наук, вона базується на основних характеристиках термінів, про які ми зазначали вище. Останніми роками представлені дослідження в широкому спектрі галузевих ТС. Науковці також зацікавлені у всіх аспектах термінознавства, включаючи семантику термінів, процеси їх утворення, правила правопису й транслітерації, морфологічні характеристики, взаємодію між термінами, вплив наукової термінології на загальну літературну мову, а також вивчення взаємозв'язку між термінами та текстами.

1.2. Класифікація термінів за галузевим принципом

Термінологія є ключовим компонентом наукової мови, забезпечуючи точність та однозначність передачі інформації в наукових дослідженнях та професійній діяльності. Кожна наукова галузь має свою особливу термінологію. До прикладу, існують такі групи термінів: математичні, фізичні, лінгвістичні, хімічні, літературознавчі, біологічні, філософські, музичні, фінансові, юридичні, спортивні тощо.

Аналіз термінології, що використовується у вищезазначених галузевих ТС, показав, що деякі терміни є спільними для всіх сфер. Є також терміни, використання яких спостерігається в кількох галузях, де мають свій специфічний відтінок значення. Крім того, в кожній галузі знань існують унікальні поняття, характерні лише для неї. Це вказує на різний рівень спеціалізації значень термінів. Залежно від цього галузеві терміни поділяють на такі основні типи групи: загальнонаукові, міжгалузеві та вузькогалузеві терміни.

Загальнонаукові терміни є важливим складником кожної сучасної розвиненої термінології, вони є базовими одиницями наукової мови, що доступні

та зрозумілі в різних контекстах. Загальнонаукова термінологія вживається в усіх спеціалізованих ТС, прикладами таких термінів є терміни закон, теорія, аналіз і т.д. Варто зазначити, що в межах певної ТС ці терміни можуть набувати конкретизованого значення. Наприклад, система координат, закон Ома, теорія ймовірності.

Міжгалузеві терміни характеризуються вживанням у споріднених або навіть віддалених галузях. За О. М. Кринець: «Специфіка цих термінів виявляється в тому, що вони функціують з різними значеннями в різних галузях або позначають одне поняття, яке вживається в кількох науково-технічних сферах» [Кринець, 2020, с. 194]. Наприклад, лінгвістична наука має термінологію, спільну з іншими соціальними, природничими науками: асиміляція, ареал, аббревіація, валентність, транскрипція, корінь. Варто зазначити, що під час створення тексту потрібно зважати на багатозначність таких термінів, що використовуються в різних галузях, тому слід формулювати текст таким чином, щоб підкреслити справді потрібне значення терміна.

Вузькоспеціальні терміни відображають специфіку конкретної галузі й часто є незрозумілими поза її межами. Вони позначають специфічні поняття, процеси та об'єкти, що характерні для певної професійної діяльності.

За змістовою структурою терміни можуть бути однозначними, тобто мати одне стає значення або ж багатозначними, маючи кілька різних значень.

За мовою-джерелом терміни поділяються на автохтонні та запозичені. Так, деякі терміни є суто українськими, інші мають іншомовне походження.

Зважаючи на структуру термінів, можемо виділити однослівні терміни, терміни-композиції, терміни-словосполучення та аббревіатури.

Важливо зауважити, що більшість термінів в українській мові виражені іменниками, рідше – прикметниками, ще рідше трапляються терміни-прислівники та терміни-дієслова.

1.3. Аспектологія аналізу лінгвістичних термінів

Лінгвістичний термін — це спеціальне слово або вираз, що використовується для позначення понять, явищ, процесів, елементів і категорій, пов'язаних із вивченням мови. Лінгвістичні терміни використовуються лінгвістами для точного й однозначного опису мовних явищ, вони можуть стосуватися різних аспектів мови, таких як фонетика, морфологія, синтаксис, семантика, прагматика та інші розділи лінгвістики.

Кожен лінгвістичний термін вирізняється своїм походженням, семантикою, системними зв'язками, граматичною структурою, методом утворення та функціональними особливостями.

Терміни лінгвістики можуть бути загальнолінгвістичними (використовуватися в усіх сферах мовознавства), галузевими (застосовуватися лише в одній сфері лінгвістики), міжгалузевими (бути відомими у двох чи більше сферах) або спільними з іншими галузями.

За походженням лінгвістичні терміни є питомими та запозиченими. Наприклад, суто українськими є терміни *однина*, *іменник*, *закінчення*, *словотвір*. Їхніми відповідниками будуть запозичені терміноодиниці, як-от: *сингулятив*, *субстантив*, *флексія*, *дериватологія*. І. А. Ярошевич також зазначає, що в лінгвістичній термінології маємо утворення від запозичених похідних термінів «...за зразком наявних в українській мові парадигм, що, безумовно, є одним із результативних й економних шляхів поповнення граматичної терміносистеми. Пор.: *субстантивація*, *ад'ективація*, *прономіналізація*, *адвербіалізація*, *препозиціоналізація*, *кон'юкціоналізація*, *партикуляризація*, *інтер'ективація* тощо» [Ярошевич, 2018, с. 74].

За семантикою лінгвістичні терміни поділяються на однозначні та багатозначні. Прикладом багатозначного терміна лінгвістики є термін *вимова*, що має кілька різних значень. Наприклад, за А. П. Загнітком, це:

1) «...сукупність особливостей артикуляції звуків мовлення в кожній конкретній мові;

2) рух органів мовлення, необхідний для вимови звуків, а також механізм, який допомагає сприйняттю та розумінню мовлення;

3) те саме, що орфоепія» [Загнітко, 2020, с. 74].

Також лінгвістичні терміни в межах своєї ТС можуть вступати у різноманітні системно-сміслові відношення. Наприклад, пара мовознавство — фонетика є прикладом родо-видового зв'язку, терміни лексика — словниковий склад мають синонімічні зв'язки, а синхронія — діахронія відображають антонімічні зв'язки.

Класифікуючи терміни лінгвістики за структурою, виділяємо прості, що у своєму складі містять одну лексему, та складені, які складаються зі словосполучення. Однослівні терміни своєю чергою мають різні частиномовні ознаки. Наприклад, можемо виділити ті, що є іменниковими (фонема, морфема, синтаксис, лексика) та прикметниковими (фонетичний, морфемний, синтаксичний, лексичний). Терміносполуки можуть мати у своїй структурі два, три, чотири, а то й більше компонентів. Серед них найбільш поширеними є дво- й трикомпонентні терміни-словосполучення, що теж складаються з різних частин мови: прикметник та іменник (синтаксичний аналіз), іменник та іменник (структура мови), прикметник, прикметник та іменник (невласне-пряма мова), іменник, іменник та іменник (лексичний склад мови), іменник, прикметник та іменник (аналіз фонетичної структури).

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Проаналізувавши праці дослідників, нам вдалося сформулювати власне розуміння поняття термін, навіть попри дискусійні питання про його природу. Ми підтримуємо думки українських вчених щодо цієї теми, зокрема ми згадали наукові ідеї І. К. Білодіда, А. В. Крижанівської, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько, О. Д. Пономарева, і за основу беремо визначення останнього науковця, але доповнюємо його інформацією про дефініцію терміна. Основними ознаками терміна вважаємо його системність і точність. Інші ознаки, такі як відсутність

синонімії та багатозначності вважаємо необов'язковими вимогами, але бажаними.

Ми також дослідили, що взаємозалежність термінів та термінології виявляється в тому, що термінологія є сукупністю термінів, які обслуговують певну сферу знань. Вона досліджує правила створення та функціонування термінів і ТС, зокрема семантику термінів, процеси їх утворення, правопис, морфологічні характеристики та взаємозв'язок між термінами й текстами.

Ми згрупували галузеві терміни за їхніми спільними ознаками та властивостями. Зокрема, подана нами класифікація включає загальнонаукові терміни, міжгалузеві терміни та вузькоспеціальні терміни. Загальнонаукові терміни використовуються у всіх галузях знань і є базовими одиницями наукової мови, міжгалузеві терміни використовуються в кількох галузях і мають специфічні відтінки значення в кожній з них, а вузькоспеціальні терміни використовуються тільки в конкретній галузі й часто є незрозумілими поза її межами. Окрім цього, ми подали й інші класифікаційні ознаки термінів – походження, структуру та частиномовні ознаки.

Ми з'ясували, що лінгвістичні терміни розкривають загальні характеристики термінів, зокрема класифікуються за мовою-джерелом, системними зв'язками, семантикою, граматичною структурою.

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД СЛОВНИКІВ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

2.1. Тлумачні словники лінгвістичної термінології

У сучасному мовознавстві лексикографічне опрацювання лінгвістичних термінів має справді важливі надбання й представлене великою кількістю словникових праць. Ці праці можна згрупувати за різними ознаками з урахуванням типу словника, його завдань та орієнтування на адресатів. Отже, в українському мовознавстві представлені такі основні типи термінологічних словників із лінгвістики: тлумачні, енциклопедичні, перекладні (двомовні й багатомовні) та вузькогалузеві.

Словники тлумачного типу «...пояснюють, розкривають значення слова та його відтінки, вказують на граматичні й стилістичні властивості» [Шумілова, 2017 с. 25]. Тобто в тлумачному словнику біля кожного реєстрового слова фіксується його чітка дефініція. Серед тлумачних словників саме лінгвістичної термінології можна виокремити такі: «Словник лінгвістичних термінів» Д. І. Ганича та І. С. Олійника, «Словник лінгвістичних термінів» Є. В. Кротевича та Н. С. Родзевич, «Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів» за редакцією С. Я. Єрмоленко та «Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни» А. П. Загнітка.

В останньому виданні, наприклад, окрім тлумачення термінів, автор подає їхнє походження та певні зв'язки з іншими термінами, висвітлює багатозначність і функційне навантаження в різних розділах лінгвістики. Особливість видання, на думку А. П. Загнітка, полягає у максимальному охопленні традиційної лінгвістичної термінології із залученням до розгляду найновіших термінів і понять з виявом їхнього авторства, можливих розбіжностей у використанні, простеженням синонімічних та антонімічних зв'язків [Загнітко, 2020]. Отже, бачимо, що в цьому словнику представлено стисле пояснення основних термінів та семантичних відношень у традиційних мовознавчих розділах, зокрема граматиці, лексикології, словотворі, а також у тих, що виникли відносно

нещодавно: психолінгвістика, соціолінгвістика, когнітивна лінгвістика та інші. На думку Т. Космеда, ця праця «...фахово репрезентує метамову сучасної лінгвістичної науки з урахуванням широкого багатоаспектного підходу до розуміння термінів» [Космеда, 2014, с. 194].

2.2. Перекладні словники лінгвістичної термінології

Інший тип словників лінгвістичної термінології – перекладні. Лексикографічні праці цього типу можуть бути двомовними або багатомовними. За нашими спостереженнями, переважають саме двомовні. Варто зазначити, що в таких словниках вихідною мовою може бути або іноземна, або українська. Прикладом першої групи є «Турецько-український словник лінгвістичних термінів» В. М. Підвойного, проте у ньому відсутні тлумачення термінів: «надрукований в 2000 році, який охоплює 1700 одиниць, однак без тлумачення термінів» [Жалай, 2011, с. 8].

Значно більше прикладів словників, у яких реєстровою частиною є українські терміни. Це, наприклад, «Українсько-польський словник лінгвістичної термінології» Л. В. Коломієць, О. Л. Паламарчук, Г. П. Стрельчук, Т. О. Черниш та М. В. Шевченко або «Українсько-англійський словник лінгвістичної термінології» знову ж таки Л. В. Коломієць, О. Л. Паламарчук, Г. П. Стрельчук, М. В. Шевченко. До цих словників включено лексичні одиниці, що вживаються в різних галузях мовознавства: фонетиці, морфології, синтаксисі, лексикології, стилістиці, словотворі, діалектології тощо.

Також дослідниця Ірина Кочан згадує відомі українсько-польський словник лінгвістичної термінології (2004), українсько-болгарський (2005), українсько-сербський (2006), українсько-хорватський (2008), українсько-німецький (2008), українсько-італійський (2010), українсько-іспанський (2011), українсько-білоруський (2012) [Кочан, 2022, с. 34].

Щодо багатомовних (шести- чи семимовних) словників, то як приклади наводимо «Багатомовний тлумачний словник-довідник мовознавчої термінології

(українська, російська, англійська, французька, німецька, італійська, іспанська мови)» за заг. ред. В. Я. Жалая) та «Українсько-англійсько-литовсько-польсько-латинсько-грецький словник лінгвістичної термінології» (за ред. О. І. Ніки та С. П. Гриценко).

2.3. Енциклопедичні словники лінгвістичної термінології

Говорячи про енциклопедичні видання, відзначимо першу енциклопедію «Українська мова», видану у 2000 році, наступні видання – у 2004, 2007 та 2013 роках, що містить значну частину лінгвістичних термінів з їхніми докладними поясненнями.

Нові терміни, поширення яких зумовлено розвитком наукових напрямів, які сформувалися в другій половині ХХ століття на перетині лінгвістики з іншими (гуманітарними, точними та природничими) галузями знань, також зафіксовані у виданні «Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики» І. Б. Штерн. Цікаво, що тут лінгвістичні терміни представлені кількома мовами – українською, російською, англійською та німецькою, і описані в статтях двох форматів: з розгорнутим та стислим викладом змісту термінів. Обидва типи статей, за думкою дослідниці, супроводжуються інформацією про парадигмальну або дисциплінарну приналежність терміна, переліком посилань, що відображають логіко-понятійні зв'язки в енциклопедичному просторі та списком використаної літератури [Штерн, 1998].

Ще один приклад — термінологічна енциклопедія «Сучасна лінгвістика» Олени Олександрівни Селіванової, теж присвячена термінології нових наукових напрямів, що постали на межі різних галузей науки, зокрема когнітивної лінгвістики, дискурсології, лінгвоконцептології: праця «особливу увагу приділено термінології маргінальних мовознавчих дисциплін, у тому числі й термінології когнітивної лінгвістики, яка нараховує 140 основних термінів цієї галузі лінгвістичного знання [Іващенко, 2006, с. 158]. У словникових статтях цієї праці здійснено аналіз дискусійних питань і основних проблем відповідних мовознавчих дисциплін.

За енциклопедичним принципом побудований тезаурус із лінгвістичної термінології, підготовлений співробітниками лабораторії комп'ютерної лінгвістики при кафедрі української мови та прикладної лінгвістики Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Цей тезаурус охоплює терміни граматики, лексики, мовознавства, прикладної та комп'ютерної лінгвістики.

2.4. Вузькогалузеві словники лінгвістичної термінології

Більшість наявних словників охоплюють різні аспекти мовознавства. Проте поряд із ними відзначимо й вузькогалузеві лінгвістичні словники. За визначенням І. М. Кочан, це «словники термінів певної галузі мовознавства, його окремого розділу» [Кочан, 2022, с. 35]. Сюди зараховують «Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія, укладачами якого є М. І. Голянич, Р. І. Стефурак та І. О. Бабій. Цікаво, що дефінітивна частина довідника побудована так, що до кожної реєстрової одиниці запропоновано декілька визначень різних авторів (із вказівкою на джерело цитати – визначення певного терміна [Голянич, Стефурак, Бабій, 2011]. Такі словники Н. А. Ляшук називає словниками цитованого типу, оскільки вони надають визначення термінів за допомогою цитат з інших наукових джерел, таких як монографії, підручники чи наукові статті [Ляшук, 2011, с. 61]. За висвітленням термінів певних лінгвістичних напрямів до вузькогалузевих словників можна зарахувати «Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики» А. П. Мартинюк.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Під час дослідження ми встановили, що словники лінгвістичної термінології можуть бути укладені за різними типами. Основними з них є тлумачні, енциклопедичні, перекладні та вузькогалузеві лексикографічні праці. Найчисленнішу групу становлять тлумачні словники, що розкривають значення лінгвістичних термінів, їх граматичні та стилістичні характеристики. Такі словники є незамінними для тих, хто прагне глибше зрозуміти значення та вживання термінів у різних контекстах.

Нам вдалось з'ясувати, що лінгвістична українська термінологія також представлена в перекладних словниках, які можуть бути двомовними або багатомовними. Вони важливі для науковців і студентів, які працюють з іноземними джерелами, оскільки забезпечують доступ до точних перекладів та інтерпретацій лінгвістичних термінів.

За нашими спостереженнями, енциклопедичні словники надають детальні пояснення термінів, включаючи їхнє походження та взаємозв'язки з іншими термінами. Цікаво, що такі словники саме української термінології здебільшого фіксують нові терміни, що виникають на стику лінгвістики з іншими науками. Такі словники є цінними ресурсами для дослідників, які потребують всебічного розуміння складних термінів та концепцій.

Вузькоспеціалізовані словники зосереджуються на термінах певної галузі мовознавства. Вони корисні для фахівців, які спеціалізуються на конкретних аспектах лінгвістики, і дозволяють отримати глибокі знання у вузьких темах.

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ВИЯВУ СЕМАНТИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У ЛІНГВІСТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

3.1. Явище синонімії

Як ми вже з'ясували, однією із характеристик терміна заведено вважати відсутність його синонімів, проте лексика тієї чи іншої мови постійно розширюється, тому повністю уникнути синонімії не можливо. Н. Ф. Непийвода заперечує негативний вплив використання синонімів у термінології: «Наявність терміна, придатного для міжмовного спілкування, і власного дублета – “для домашнього вжитку” – аж ніяк не свідчить про недосконалість терміносистеми» [Непийвода, 1997, с. 25]. Дослідник П. О. Селігей теж зазначає, що синоніми не є перешкодою для наукової мови, а навпаки — «...основа й поштовх до становлення власної термінології» [Селігей, 2007, с. 27]. Схожим слушним зауваженням є й те, що «синонімічні та варіантні терміни й боротьба між ними за місце в науковій термінології є показником її постійного розвитку [Рибак, 1996, с. 20]. Тому, на нашу думку, синонімію в термінології маємо розглядати не лише як негативне явище, а і як необхідну ознаку термінології для того, щоб правильно тлумачити терміни, змістовно висловлювати думку й уникати повторів. Синонімія притаманна будь-якій ТС і є особливо поширеним явищем у лінгвістичній термінології.

Класифікуючи термінологію лінгвістики, можна говорити про різні її види. Найрозповсюдженішою є абсолютна синонімія через використання багатьох термінів, що вказують на одне поняття без зазначення відтінків, тому їх можна замінити в різних контекстах, не порушуючи логічного змісту. Переважно такі синоніми утворюються через входження у функціонування лінгвістичних термінів тих термінів, які були запозичені з інших мов, і більшістю таких синонімічних пар лінгвістичної термінології в українській мові є грецько-латинські запозичення. Рідше – французькі та англійські. Випадки, коли синонімічні пари утворюються лише із запозичених лексем є поодинокими. Прикладом може слугувати пари слів сирконстант – ад'юнкт, дериватор –

формант, деонімізація – апелювання, астронім – космонім тощо. Тут обидва терміни є іншомовними словами з однаковим лексичним значенням. Поряд з такими іншомовними запозиченнями може вживатися і національний відповідник: синдезис – полісиндетон – багатосполучниковість, персоніфікація – прозопопея – уособлення. У складі лінгвістичної термінології є й лексична синонімія, яка складається з автохтонних слів. Наприклад: довгота – тривалість (звука), побічний – другорядний (наголос). Натомість переважають ті дублетні пари, у яких один компонент є інтернаціональним, інший – національним. Наприклад, для терміна мовознавство синонімом є термін лінгвістика, для терміна асиміляція – уподібнення, для терміна дисиміляція – розподібнення, для терміна атрибут – означення, для терміна флексія – закінчення, для терміна забарвлення – конотація, для терміна витримка – експозиція, для терміна альтернація – чергування, для терміна багатозначність – полісемія, для терміна двомовність – білінгвізм, для терміна словотвір – дериватологія та інші.

Варто відзначити, що, як правило, синонімічні ряди, де один із термінів іншомовного походження, мають мало компонентів, але зафіксовані також і багатоконпонентні синонімічні ряди, тому ми можемо виділити різні підгрупи одиниць за структурними параметрами, зокрема такі відповідності можуть передаватися на рівні слово – словосполучення, тобто одночасне паралельне використання однослівного терміна і словосполучення, наприклад: інфінітив – неозначена форма дієслова, імператив – наказовий спосіб дієслова, перфектив – доконаний вид дієслова, сибілянт – свистячий приголосний звук, спірант – щілинний приголосний звук, вібрант – дрижачий приголосний звук, інверсія – зворотний порядок слів, сингармонізм – гармонія голосних звуків, датив – давальний відмінок, демінутив – зменшувальна форма слова. А також на рівні словосполучення – словосполучення, тобто паралельне вживання термінів-словосполучень. Наприклад: альвеолярний приголосний звук – ясенний приголосний звук, фарингальний приголосний звук – глотковий приголосний звук, вербальна комунікація – словесна комунікація, діахронічна лінгвістика –

історична лінгвістика, номінативне речення – називне речення, бажальне речення – оптативне речення тощо.

Також можна помітити синоніми, що містять епоніми у своєму складі: гіпотеза Сепіра-Уорфа – гіпотеза лінгвістичної відносності, але у лінгвістичній термінології такі терміни майже не трапляються.

Серед усіх цих випадків, коли всі компоненти синонімічного ряду є словосполученнями, можна виокремити такі:

1) синонімічній заміні підлягає видова назва, а родова залишатиметься незмінною: функціональна граматика – функційна граматика.

2) синонімізується родова назва, натомість видова не зазнає змін: усне спілкування – усна комунікація.

3) синонімічній заміні підлягатимуть усі компоненти ТС: контрастивна лінгвістика – зіставне мовознавство.

Помітно, що в лінгвістичній термінології перевагу мають саме термінологічні словосполучення, що пояснюється необхідністю називати складові поняття, уточнювати об'єкти й поняття відповідно до їхнього розуміння, відкривати нові аспекти явищ, що вивчаються. Однак через свою громіздкість багатослівні терміни є незручними для спілкування. Ба більше, їхнє використання суперечить принципам мовної економії. Тому у складі лінгвістичної термінології все частіше синоніми утворюються через заміну словосполучень однослівними складноскороченими назвами, тобто збіг синонімів відбувається на протиставленні повної форми терміна і короткої: словотвірний процес – словотвір; лінгвістична статистика – лінгвостатистика, аксіологічна лінгвістика – аксіолінгвістика, лінгвістична прагматика – лінгвопрагматика, медійна лінгвістика – медіалінгвістика.

Явище відносної синонімії малопоширене в лінгвістичній термінології. Відносні синоніми – це терміноодиниці, які називають те саме поняття, але різняться обсягом семантики. Так, наприклад, О. В. Чуєшкова у своїй праці звертає увагу на терміни гендерлект і чоловіче й жіноче мовлення. Ці два терміни використовуються для окреслення особливостей користування мовою

залежно від статі мовця, проте семантика терміна гендерлект доповнена додатковою семою «постійний набір ознак» [Чуєшкова, 2017, с. 108].

Згадаємо також явище термінологічної варіантності, яке часто відділяють від явища синонімії. Дослідниця О. І. Радченко стверджує, що зі суто лінгвістичного погляду варіантність є феноменальним явищем, але для користувачів-практиків варіантні терміноодиниці ускладнюють опановування термінології та користування нею, бо не містять жодної нової інформації [Радченко, 2000, с. 26]. Наприклад, у досліджуваній ТС фіксуємо незначну кількість варіантних номінацій, які з'явилися внаслідок чергування звуків, і є різними варіантами того самого слова: парафраз – перифраз, оксиморон – оксюмирон, елятив – елатив, фемінітив – фемінатив, метронім – матронім. Це ж можна спостерігати й на словотвірному рівні: ідіома – ідіоматизм, латиниця – латинка, еліпс – еліпсис, англізм – англіцизм. Одиначними прикладами зафіксовані варіанти одного й того ж слова, що відрізняються родом: реприза – реприз.

3.2. Явище антонімії

Ще одним семантичним явищем, яке простежується в ТС української мови, є антонімія. У сучасних лінгвістичних дослідженнях більшість науковців визнають наявність антонімії в термінологічній лексиці (на противагу явищу синонімії), стверджуючи, що «антонімія як семасіологічна категорія невіддільна від термінологічних систем, що номінативно систематизують наукові поняття — складну багату мережу протиставлень, що сприяє суттєвому впорядкуванню термінологічної сфери» [Панько, 1994, с. 188]. Ба більше, дослідження антонімів у термінології є важливим на сьогодні, адже особливості термінологічних одиниць свідчать про те, що антонімія властива термінології навіть у більшому ступені, ніж загальнолітературній мові. Н. Цимбал наголошує, що антонімія не ускладнює терміносистему, а навпаки, допомагає розрізнити та уточнювати значення синонімічних, полісемічних і паронімічних слів. Виявлення антонімічних відношень у термінолексичі сприяє систематизації понять і

точнішому визначенню їхнього місця в терміносистемі, адже часто пояснення через протилежність є ефективним способом доведення істини [Цимбал, 1998, с. 192]. Отже, у термінології української мови антонімія слугує одним з основних методів позначення понять із протилежним значенням. За Т. В. Михайловою, «...антонімічними в термінології слід вважати відношення двох значень, виражених різними термінами, що передають істотні ознаки несумісних протилежних або суперечливих видових понять стосовно одного родового, тобто мають спільну семантичну основу, а відмінні семи цих значень змінюють одна одну або одна виключає іншу» [Михайлова, 2003, с. 295]. Це визначення відображає семантичні характеристики термінів-антонімів, адже саме семантичні особливості є ключовими для виявлення їхньої антонімічності. Терміни-антоніми встановлюються через протиставлення семантичних ознак.

Антонімічні терміноодиниці лінгвістичної термінології в українській мові, відповідно до плану вираження, можуть складатися як з однокомпонентних термінів, так і з термінологічних сполук. Щодо перших, їх можна розділити за різними критеріями:

- 1) Кількість коренів: прості та складні. До простих відносяться антоніми, які містять лише одну кореневу морфему: наприклад, асиміляція – дисиміляція, префікс – постфікс. До складних належать терміни-антоніми, що складаються з двох чи більше коренів, наприклад: однозначність – багатозначність, багатомовність – одномовність.
- 2) Подібність коренів: зі спільним та різним коренями. Спільнокореневими будуть такі терміни: підрядний – сурядний, дієслівний – віддієслівний, текст – підтекст, особовий – безособовий. До різнокореневих належатимуть: м'якість – твердість, дзвінкість – глухість.
- 3) Частиномовна приналежність. ТС лінгвістичної термінології містить лише ті терміни-антоніми, що належать до однієї лексико-граматичної категорії. Найбільше прикладів знаходимо саме серед термінів-іменників: аломорфізм – ізоморфізм, підрядність – сурядність.

У лінгвістичній термінології української мови трапляється й значна кількість антонімічних терміносполук. Залежно від кількості складових елементів, найчастіше ми можемо побачити двокомпонентні терміноодиниці. Наприклад: регресивна асиміляція – прогресивна асиміляція, пряма мова – непряма мова. Серед таких терміносполук можна виокремити як слова з різними коренями або основами, які виражають протилежність (м'який приголосний – твердий приголосний, зв'язаний наголос – вільний наголос, просте речення – складне речення), так і ті, що мають спільні корені або основи, завдяки додаванню до того самого кореня чи основи антонімічних префіксів або частки «не» (голосний звук – приголосний звук, закритий склад – відкритий склад, губний звук – негубний звук).

Окрім вже згаданих двокомпонентних антонімів, у лінгвістичній термінології в окремих випадках можна порівняти кілька термінів, які взагалі не є протилежними, а антонімія виявляється лише у конкретному контексті або середовищі. Наприклад, в категорії числа (у дієслів): одиниця – двоїця – множина. Такі антоніми можна назвати трикомпонентними. Під час дослідження виявлено й інші випадки, коли нараховується понад три одиниці. Наприклад, це назви частин мови (іменник – займенник – числівник – прикметник – дієслово – прислівник – прийменник – сполучник – частка – вигук).

Проаналізувавши однокомпонентні терміни та терміносполуки у лінгвістичній термінології, варто й відзначити, що прослідковуємо дві основні категорії антонімічних пар: лексичні та словотвірні. Лексичні антоніми відрізняються за значенням семантики термінів, натомість словотвірні антоніми утворюються за допомогою полярних за значенням афіксів, переважно префіксів, доданих до термінологічної одиниці.

3.3. Явище полісемії

Як і відсутність синонімії, однією з основних вимог, що висуваються до терміна, є його однозначність. Часто поняття полісемії та синонімії

ототожнюється, однак «...якщо явище синонімії ґрунтується на відношеннях між кількома лексичними одиницями, то полісемія ж стосується лише однієї лексичної одиниці, що має кілька значень» [Chroma, 2011, 46 p.]. Отже, у цьому аспекті важливо розглянути терміни, у семантику яких закладено декілька смислів. Л. В. Рогач пише, що саме термінологічна полісемія розглядається як «наявність у семантичній структурі терміна двох і більше значень, тобто співвіднесеність одного терміна більше, ніж з одним поняттям» [Рогач, 1999, с. 8]. Через це, на наш погляд, багатозначність може виступати як недолік терміна, але на практиці вимога моносемії не завжди реалізується, і кожен термін може мати не одну дефініцію і реалізує своє значення залежно від контексту. За словами Л. О. Симоненко, в термінології, як і в літературній мові, неможливо довго зберігати однозначність, адже людські знання про навколишній світ постійно зростають. У процесі пізнання виникають нові поняття, які потребують словесного вираження, тобто вони знаходять своє відображення в мові [Симоненко, 1991, с. 27]. О. Р. Микитюк теж зазначає, що створення терміносистем, у яких термінологічні одиниці були б тільки однозначним, є теоретично неспроможним, адже полягає в ігноруванні пізнавальної функції мови [Микитюк, 2002, с. 29]. Додамо, що багатозначність – це засіб мовної економії, тому попри проблеми, що виникають з різними визначеннями багатозначного терміна, полісемія є невіддільною характеристикою, що сприяє розвитку термінології.

Основними причинами розвитку багатозначності в цій царіці Н. Ляшук вважає:

1) зміну наукової парадигми в мовознавстві, що зумовлює схильність вчених упроваджувати нові терміни без достатнього обґрунтування;

2) процес термінологізації, адже значна частина лінгвістичних термінів побудована на загальноновживаній лексиці;

3) функціонування терміна, який постійно розвивається шляхом постійного прирощення нового знання в дискурсі [Ляшук, 2011, с. 119].

Саме тому можемо відзначити, що явище багатозначності є досить поширеним у лінгвістичній термінології. Це пояснюється тим, що одне слово може мати кілька різних значень у логічному та предметному відношенні, які є його окремими варіантами, але не порушують цілісність лексичної одиниці. Багатозначні терміни цієї царини можна поділити внутрішньогалузеві, тобто ті, що існують в межах лише лінгвістичної термінології, міжгалузеві, тобто ті, які наявні в кількох галузях, а також загальномовні, які можуть вживатися в мові взагалі.

Щодо першої групи (внутрішньогалузевих термінів), то варто виділити ті, у яких перше значення є узагальненим, а друге конкретизує його. У лінгвістичній термінології ця категорія є найбільшою і містить найчисельнішу кількість термінів. Яскравим прикладом є термін лексика, тлумачення якого у першому значенні подається як «словниковий склад мови – уся сукупність слів, що входять до складу якої-небудь мови або діалекту та які називають, формують і передають знання про об'єкти реального світу» [Загнітко, 2020, с. 328], а в наступному – «сукупність слів, що виділяються за певною ознакою (походження, сфера вжитку, стилістичне закріплення і под.), а також сукупність слів, уживаних певним письменником у його творах» [Загнітко, 2020, с. 328]. Отже, тут простежується перехід від загального поняття до деталізованого, конкретного. Слово семантика також можна зарахувати як приклад, розглядаючи багатозначність у цьому плані, оскільки одне значення цього слова – «наука про значення слів і виразів та заміну цих значень» [Єрмоленко, 2001, с. 151], інше – «...значення мовних одиниць – слів, словосполучень, фразеологічних зворотів, речень» [Єрмоленко, 2001, с. 151]. Тут теж виражено звуження значення, тому що йдеться вже не про цілу науку, а про конкретне мовне явище.

Ще один приклад – слово сатира, який ми звикли розуміти у першому значенні як абстрактне поняття: «художній прийом у творах літератури або мистецтва, заснований на різкому, дошкульному висміюванні пороків, хиб, негативних явищ дійсності» [СУМ-11, IX, 1978, с. 61], але в другому воно постає конкретним: «...твір літератури або мистецтва, в якому використано цей

прийом» [СУМ-11, IX, 1978, с. 61]. Тобто простежуємо перехід від абстрактного значення до конкретного.

Також є такі терміни, де перше значення тлумачиться загальним явищем, а друге позначає особу, яка його застосовує: наприклад, за допомогою слова двомовний ми можемо давати характеристику певним працям, до прикладу, словникам, які написані двома мовами й водночас використовувати його на позначення вміння людини вільно володіти двома мовами.

Існують й слова, які не засвідчують жодних переходів, а просто відрізняються значенням, що передають. Наприклад, слово вербалізація. Перше тлумачення, яке можемо побачити – «перехід інших частин мови в дієслова, тобто набуття ними синтаксичних функцій і категорійного значення дієслова» [Загнітко, 2020, с. 69], і друге: «завершувальна фаза породження мовленнєвого висловлення, реалізація в зовнішньому мовленні комунікативного наміру» [Загнітко, 2020, с. 69].

На цьому етапі важливо перевіряти значення слова у спеціальних термінологічних словниках, щоб не виникало непорозуміння через багатозначність слова та можливість тлумачити його по-різному. Більше проблем може з'явитися зі словами, які мають понад два значення. Це можна простежити на прикладі терміна лексикографія, якому притаманні наступні значення: «розділ мовознавства, що розробляє теоретичні принципи укладання словників», «збирання слів певної мови, упорядкування їх і опис різного роду словникового матеріалу», «сукупність словників певної мови і наукових праць із цієї галузі» [Єрмоленко, 2001, с. 83].

Наступна група — міжгалузеві терміни, що вживаються на позначення явищ у різних галузях, часто зовсім несуміжних, попри те, що їм притаманна подібність у значеннях. Наприклад, слово акомодация у лінгвістиці трактується як «процес взаємодії звуків різних категорій — голосних і приголосних; зміна одного звука під впливом іншого, сусіднього, що виявляється в частковому пристосуванні сусідніх звуків; пристосування голосних до вимови приголосних і навпаки; пристосування артикуляції суміжних приголосного та голосного

звуків» [Єрмоленко, 2001, с. 83], а у біології – «приспосовування органа або тканини до зміни умов їхньої діяльності» [Межеріна]. Або ж термін нейтралізація у лінгвістиці – «зняття фонологічного протиставлення у певних положеннях (позиціях)» [Загнітко, 2020, с. 328], у хімії – «...хімічна реакція, при якій розчин утрачає кислотні властивості за допомогою лугів, а лужні властивості – за допомогою кислот» [СУМ-20, X, 2019, с. 317]. Іншим прикладом є термін кома, який у лінгвістиці тлумачиться так: «розділовий знак, що виділяє синтаксичні структури (члени речення) частини складних речень» [Єрмоленко, 2001, с. 71], а в медицині так: «...Стан глибокого пригнічення функцій центральної нервової системи, що характеризується повною втратою свідомості, реакцій на зовнішні подразники і розладом життєво важливих функцій організму» [СУМ-20, VII, 2016, с. 277]. І ще приклад: кульмінація в астрономії – «проходження світила в добовому русі небесної сфери через меридіан північніше чи південніше від полюса світу» [Климишин, 2014, с. 121], у мовознавстві – «положення органів мовлення в момент вимовляння звуків» [Кочерган, 2001, с. 109].

Бувають випадки, коли один термін існує відразу в кількох науках, наприклад, термін корінь, що має такі значення:

- 1) у біології – «частина рослини, що міститься в землі й за допомогою якої рослина всмоктує з ґрунту воду з поживними речовинами»;
- 2) в анатомії – «частина зуба, волоса, нігтя тощо, яка міститься в тілі»;
- 3) у математиці – «величина, що при піднесенні її до певного ступеня дає дане число»;
- 4) у лінгвістиці – «головна частина слова (без афіксів), що виражає його основне (лексичне) значення й не поділяється на морфеми» [СУМ-11, IV, 1973, с. 292].

Щодо загальноживаних термінів, то тут перше значення може бути загальним, а інше використовується у межах лінгвістики, або ж протилежна

ситуація, коли перше значення терміна є науковим, а друге – загальним. До останньої ситуації можна навести приклад зі словом лінгвіст, яке, як ми знаємо, означає людину, яка є спеціалістом у галузі мовознавства, але дедалі частіше можна почути, що лінгвістом стали називати людину, яка просто володіє мовами. Очевидно, межі використання слова було розширено через інтерес до мов і їх глибоке дослідження лінгвістами в першому значенні. Таким чином, ми бачимо, як термін, що вживався в рамках певної науки, став широко використовуватися в мові. Зворотний процес, тобто застосування загального слова в конкретній науці, можна проілюструвати на прикладі таких термінів.: алогізм, ім'я. На позначення першого терміна маємо загальноживане визначення: «що-небудь безглузде; те, що суперечить логіці» [СУМ-11, I, 1970, с. 35], у лінгвістиці воно позначає «троп, що використовується як навмисне порушення логічних зв'язків з метою створення комічного ефекту» [Єрмоленко, 2001, с. 14]. Друге слово відоме як «особиста назва людини, що дається їй після народження» [СУМ-11, IV, 1973, с. 23], однак у лінгвістиці так називаємо «іменні частини мови, яким властива категорія відмінка» [Єрмоленко, 2001, с. 68].

Багатозначність може бути й історично зумовлена. Наприклад, у «Лексисі» Л. Зизанія, першому друкованому церковнослов'янсько-українському словнику, автор, за тодішньою традицією, подано чотири розділи граматики: орфографія, етимологія, синтаксис, просодія. Однак в розділі «Етимологія» детально окреслена морфологічна структура мови, а не походження слів та їхні генетичні зв'язки з іншими словами, як ми звикли вважати. Отже, під словом етимологія Л. Зизаній розуміє морфологію. Тому тут можна виокремити ще одне застаріле значення цього терміна – «розділ шкільної граматики, який об'єднує в собі фонетику і морфологію» [СУМ, II, 1971, с. 491].

Необхідно зазначити терміни, які можна віднести одразу до кількох груп. Це означає, що вони мають ознаки, властиві одночасно внутрішньогалузевим, міжгалузевим та загальномовним термінам, тому ми не можемо класифікувати їх лише за однією з цих характеристик. Прикладом є слово ряд – «сукупність однорідних предметів або живих істот, розташованих одне поруч з одним, одне

за одним, витягнутих в одну лінію», що в лінгвістиці вживається на позначення «послідовно розташованих одна за одною мовних одиниць» [Єрмоленко, 2001, с. 150]. У хімії – «сукупність речовин, що мають певні спільні властивості», у біології – сукупність близькоспоріднених видів тварин, у математиці – «сукупність величин, розташованих у певній послідовності» [СУМ-11, VIII, 1977, с. 922].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Поданий аналіз встановлює поширеність в лінгвістичній термінології української мови таких семантичних відношень як синонімія, антонімія та полісемія.

Ми з'ясували, що синонімія є невіддільною частиною лінгвістичної термінології, хоч це і суперечить загальноприйнятим вимогам до терміна. Хочемо відзначити, що синоніми найширше представлені у сфері фонетики, натомість такі розділи мовознавства, як морфологія, синтаксис засвідчують поширення синонімії в значно меншому обсязі. Найпоширенішими є абсолютні синоніми, які здебільшого виникають через запозичення ідентичних термінів з інших мов.

Антонімія теж є характерним явищем для лінгвістичної термінології. Антонімічні терміни в цій галузі можуть бути як однокомпонентними, так і складатися з термінологічних сполук. Окрім того, антоніми в термінології української лінгвістики можуть бути виражені як на лексичному рівні, так і на словотвірному.

Багатозначні терміни класифікуються залежно від конкретних випадків вживань: чи повністю в межах лінгвістики, чи в межах двох і більше наук чи взагалі. Щодо лінгвістичних термінів у розрізі міжгалузевих термінів, то може простежуватись їхнє використання в низці інших наук з різними значеннями, зокрема в медицині, анатомії, біології, хімії, математиці тощо. Ба більше, полісемія може бути пов'язана й з історичним процесом в українській мові.

РОЗДІЛ 4. СЛОВОТВІРНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ

4.1 Способи творення галузевих термінів української мови

Науково-технічний прогрес постійно зумовлює появу низки нових термінів у різних галузях. Так, термінотворення є складним і багатоаспектним процесом, що демонструє динамічний розвиток мови. Цей процес полягає у створенні нового терміна і закріпленні за ним певної дефініції. Галузева термінологія хоч і використовує вже наявні методи словотворення, що притаманні загальнолітературній мові, однак у процесі термінотворення простежуються й власні мовні моделі, які, «...проникаючи в загальнолітературну лексику, розширюють її словотвірний потенціал» [Гапонова, 2013, с. 98]. Традиційно виділяють такі типи термінотворення: лексико-семантичний (семантичний), морфологічний, синтаксичний, морфолого-синтаксичний та спосіб іншомовних запозичень.

Лексико-семантичний (семантичний) спосіб творення термінів полягає у використанні вже наявних слів, яким надають нове, спеціалізоване значення. Це означає, що загальноновживані слова набувають нового термінологічного значення в певній галузі науки або техніки. Окремо можемо виділити основні риси цього способу:

- 1) Переміщення значення: слово з загального лексикону набуває нового значення в контексті спеціалізованої сфери;
- 2) Метафоризація: загальноновживане слово використовується метафорично для опису спеціалізованого поняття;
- 3) Метонімія: використання слова в новому значенні, пов'язаному з початковим значенням за принципом суміжності.
- 4) Поширення значення: Спеціалізоване значення додається до наявного слова, яке продовжує використовуватися і в загальному контексті.

Н. П. Книшенко вважає, що «у наші дні спостерігається послаблення його продуктивності, оскільки він менш здатний задовольняти вимоги словотвірної системи термінологічних рядів» [Книшенко, 2014, с. 215]. Однак, на нашу думку, лексико-семантичний спосіб створення термінів допомагає збагачувати спеціалізовану лексику, використовуючи вже відомі слова, що робить нові терміни зрозумілішими та легшими для засвоєння.

Морфологічний спосіб термінотворення – дієвий засіб поповнення мови новими спеціалізованими термінами, що дає змогу чітко та лаконічно передавати нові явища та поняття. Він базується на формуванні нових термінів шляхом використання різних морфемних засобів, що включають:

- 1) Афіксацію: додавання префіксів або суфіксів до основи слова для утворення нового терміну;
- 2) Словоскладання (композиції): поєднання двох або більше коренів для створення нового слова.
- 3) Абревіацію: утворення термінів шляхом скорочення довгих словосполучень до абревіатур.
- 4) Редуплікацію: повторення основи слова або його частини для створення нового терміна. Хоча цей спосіб менш поширений у термінології, його також використовують у деяких галузях, наприклад, у лінгвістиці.

Синтаксичний спосіб передбачає формування нових термінів шляхом об'єднання різних типів словосполучень в єдине ціле. Такий спосіб дозволяє створювати терміни, що точно передають складні та комплексні поняття.

Морфолого-синтаксичний спосіб творення термінів полягає в утворенні нових термінів шляхом переходу слова з розряду однієї частини мови в іншу, що базується на граматико-лексичному переосмисленні цього слова. Цей процес включає зміну граматичної категорії слова і його синтаксичної функції в реченні, що дозволяє створити нові значення та поняття.

Спосіб іншомовних запозичень у творенні термінів полягає у включенні до мови слів та виразів з інших мов, часто з незначними або ніякими змінами. Цей

процес дозволяє запозичувати терміни, які вже використовуються в інших мовах для позначення нових понять, технологій, об'єктів чи явищ. Основними формами іншомовних запозичень є: калькування (прямий переклад іншомовного терміна частинами, зберігаючи його структуру та зміст), транслітерація (передача іншомовного терміна шляхом збереження його звукової форми через національний алфавіт), адаптація (запозичене слово змінюється відповідно до фонетичних, морфологічних та граматичних норм мови, що приймає), гібридні форми (поєднання елементів іншомовного слова з елементами власної мови).

Запозичення іншомовних термінів є важливим засобом збагачення мови, особливо в умовах інтенсивного розвитку науки, техніки та культури, де постійно виникають нові поняття та явища.

4.2 Дериваційна характеристика лінгвістичних термінів

З усіх наявних способів словотвору морфологічний спосіб є найпродуктивнішим у сфері лінгвістичної термінології. Переважну кількість українських лінгвістичних термінів утворено саме за допомогою різних типів морфологічного способу, зокрема це:

- 1) афіксація;
- 2) складання;
- 3) аббревіація.

Афіксальні способи представлено такими різновидами: суфіксальний, префіксальний, префіксально-суфіксальний та безафіксний.

Суфіксація — основний спосіб утворення термінів лінгвістики, адже за допомогою суфіксів твориться найбільша кількість термінів в цій галузі. Суфіксальний спосіб використовує суфікси для вираження належності деривата до певної категорії (атрибутивності, предметності, процесуальності) та надання певного словотвірного значення. Найбільш поширеними тут суфіксами є : *-к-, -тик-, -ість, -н, -ивн-, -ічн/-ичн, -ов-, -ізм/-изм, -аці/яці, -альн*. Наведемо кілька прикладів їх вживання: топонім – топоніміка, парадигма – парадигматика,

багатозначний – багатозначність, вокатив – вокативний, дискурс – дискурсивний, діалектологія – діалектологічний, фонетика – фонетичний, дієприкметник – дієприкметниковий, арго – арготизм, білінгв – білінгвізм, ад’єктив – ад’єктивация, префікс – префіксальний.

З-поміж зазначених суфіксів найпоширенішим є суфікс *-ість*, за допомогою якого утворюються іменники жіночого роду на позначення абстрактності від прикметників чи дієприкметників. Наприклад: дієслівний – дієслівність, флективний – флективність, модальний – модальність, предикативний – предикативність, сурядний – сурядність.

За допомогою суфіксів *-к-*, *-тик-* утворюються терміни на позначення дисциплін лінгвістики та мовних процесів: морфема – морфеміка, гідронім – гідроніміка, ідіома – ідіоматика, синтагма – синтагматика тощо.

Додавання суфікса *-ивн-* дає можливість називати мовні поняття за процесуальною ознакою: атрибут – атрибутивний, денотат – денотативний, флекс(ія) – флективний, корелят – корелятивний, постпозиц(ія) – постпозитивний тощо.

З-поміж іншомовних суфіксів активними є *-ація-*, *-ізм/-изм* та інші. Використовуючи суфікс *-ізм/-изм-*, ми утворюємо поняття на позначення різноманітних мовних процесів. Щодо прикладів, то можна згадати такі: діалект – діалектизм, жаргон – жаргонізм, ідіома – ідіоматизм, їдиш – їдишизм, фольклор – фольклоризм, консонант – консонантизм.

Для термінотворення у лінгвістиці використовується й *нульова суфіксація* – це в основному віддієслівні іменники узагальненої дії або її наслідку: склад, наголос.

Інший морфологічний спосіб словотворення – префіксація, що є доволі низькопродуктивним для творення термінів у царині лінгвістики, адже порівняно з суфіксацією, значно менше термінів утворюються за допомогою префіксів. Поширеними тут є такі українські префікси: *при-*, *від-*, *під-*, *без-*. Наприклад: іменний – **при**іменний, дієслівний – **від**дієслівний, текст – **під**текст, особовий – **без**особовий. Дещо ширшою є група префіксів, що прийшли до нас з інших мов:

де-, *бі-*, *омо-*, *мікро-*, *макро-*, *пара-*, *моно-*, *полі-*. Наприклад: синонімізація – десинонімізація, топонім – **мікро**топонім, етнонім – **макро**етнонім, лінгвістика – **паралін**гвістика, фон – **омо**фон, вокальний – **інтер**вокальний, семантичний, **моно**семантичний/**полі**семантичний, лабіальний – **бі**лабіальний.

Префікси надають терміну певного значення, наприклад: *архі-* означає найвищий ступінь прояву властивості – архіфонема, архілексема; мета-використовується для позначення узагальнення – метамова, металінгвістика, метатекст, метабаза; *мікро-* вказує на зменшення – мікродіалект, мікросегмент, мікролінгвістика; *напів-* означає неповноту ознаки й трапляється в таких термінах як напівзв'язка, напівпередикативні відношення. Рідше використовуються суфікси *супра-* (супрасинтаксис, супраморфема) та *супер-* (суперстрат), які вказують на інтенсивність ознаки. Форманти *пара-* та *бі-* є найменш поширеними й утворюють лише окремі лінгвістичні терміни.

У цьому аспекті можемо говорити про творення антонімів лінгвістичної термінології, адже багато префіксів виражають протилежність, негативність, позбавлення ознаки. Наприклад, коли приєднуємо до терміна стверджувальної семантики префікс *без-*, що «...вказує на відсутність, заперечення чогось...» [Полюга, 2001, с. 370], то побачимо його протилежне значення: сполучниковий – **без**сполучниковий. Більшу продуктивність проявляють префікси саме іншомовного походження. Щодо інтернаціональних префіксів, то найбільш вживаним є запозичений з латинської префікс *де-*, який «...в основах іменників, прикметників, дієслів виражає заперечення...» [Полюга, 2001, с. 371]. Тобто, його також вживають, коли хочуть утворити протилежне значення терміна для вираження заперечення. Терміноутворення з цим формантом мають значення «виконати дію, протилежну дії мотивувального дієслова, анулювати дію, яку називає мотивувальне дієслово» [Жовтобрюх, 1979, с. 266]. Наприклад: назалізація – **де**назалізація. Варто згадати й про префікси *анти-*, *екстра-*, *інтра-*: екстралінгвістика – інтралінгвістика, строфа – антистрофа. *Макро-*, *мікро-* показують різницю в розмірі, яку виражає друга частина: макроструктура – мікроструктура. Щоб виразити протилежність в одиничності чи численності

вживаються префікси грецького походження: *моно-* (одно, єдино), *полі-* (численно, багато): полісемія - моносемія.

А от префіксально-суфіксальний спосіб у лінгвістичному термінотворенні характеризується найменшою продуктивністю. Найчастіше за допомогою цього способу утворюються терміни-прикметники. Серед них виділяємо наступні типи:

1) коли одночасно додається префікс *без-* і суфікс *-н-*: префікс – **безпрефіксний**;

2) коли одночасно додається префікс *без-* і суфікс *-ов-*: прийменник **безприйменниковий**;

3) коли одночасно додається префікс *від-* і суфікс *-н-*: дієслово – **віддієслівний**.

Як бачимо, подані терміни утворюються префіксально-суфіксальним способом від іменникових основ, вони виражають або заперечення того, що означає початкове слово, або ж вказують на відокремлення.

Говорячи про морфологічний неафіксальний спосіб словотворення, у дериватології зазвичай виділяють три методи утворення складних слів: основоскладання (композиція), словоскладання (юкстапозиція) та скорочення (абревіація)» [Жовтобрюх, 1979, с. 314]. Лінгвістична термінологія має групу термінів, які складаються з двох або більше твірних основ, які називаються композитами. Основоскладання може відбуватися з використанням сполучних морфем *-о-*, *-е-*, або без них. Наприклад: звукопис, двокрапка, лінгвостилістика, двомовність, милозвучність. Окрім простого основоскладання, багато складних термінів також включають суфіксацію. Наприклад: двочленний, багатозначний, дієприкметниковий, дієвідмінювання, задньоязиковий тощо.

Лінгвістичні терміни-юкстапозити являють собою лексичні одиниці, утворені з окремих слів для позначення складних понять. Незалежно від кількості слів, з яких складаються юкстапозити, вони виражають одне значення і утворюють одну лексему. Порівняно з композитами, юкстапозити менш

активно використовуються у творенні лінгвістичних термінів. Переважно це іменники, що позначають мовні поняття, такі як: слова-паразити, мова-основа.

Своєрідністю досліджуваної термінології є також і те, що в ній можуть вживатися аббревіатури, які, коротко і здебільшого точно називаючи наукові поняття. Аббревіація – є ефективним засобом мовної економії, що полегшує значним чином наукову комунікацію. Проте лінгвістичних термінів, утворених за допомогою аббревіації, виявлено небагато: ГЗ – граматичне значення, ЛЗ – лексичне значення. Це означає, що цей спосіб словотворення не є широко вживаним для позначення лінгвістичних понять

Також можна виокремити синтаксичний спосіб термінотворення, коли використовуються словосполучення для називання наукових понять. Такі терміни-словосполучення поширені у термінології лінгвістики: пасивна лексика, порівняльний зворот, предикативні відношення, артикуляційна база, літературна норма, модальні слова, надфразова єдність, найвищий ступінь порівняння, неозначена форма дієслова тощо. Тобто під терміном-словосполученням розуміємо сполуку двох чи більше лексем, поєднаних за допомогою підрядного зв'язку, яка називає одне поняття лінгвістичної галузі та має дефініцію, що закріплюється у термінологічних тлумачних або енциклопедичних словниках.

В українській лінгвістичній термінології серед термінів-словосполучень можна виділити ті ж самі типи, що і в загальноживаній мові. Це словосполучення з різними типами синтаксичного підрядного зв'язку між їхніми компонентами. В досліджуваній сфері існують переважно двокомпонентні терміни-словосполучення, що творяться за такими термінотворчими моделями, де домінує перша:

1) прикметник або дієприкметник, що вказує на видові ознаки + іменник, що вказує на родові поняття: напівпередикативні відношення, синонімічний ряд;

2) іменник + іменник, де один з них є стрижневим словом, що виражається у називному відмінку і передає основне семантичне навантаження: частини мови, варіант слова.

Такі терміни-словосполучення, що складаються з двох компонентів є джерелом для творення багатокомпонентних, коли до них додаються компоненти, що деталізують поняття. Термінологічність таких багатокомпонентних термінів-словосполучень підтверджує наявність дефініцій у термінографічних працях. Найуживанішими є трикомпонентні терміни, у яких є власні моделі творення:

- 1) прикметник + ще один прикметник + іменник: шиплячі приголосні звуки;
- 2) іменник + прикметник + іменник: одзвінчення приголосних звуків;
- 3) прикметник + іменник + іменник: мовна картина світу.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

Встановлено, що галузева термінологія активно застосовує різноманітні способи творення нових термінів. Зокрема, ми подали характеристику таких способів термінотворення: лексико-семантичний, морфологічний, синтаксичний та морфолого-синтаксичний, а також запозичення іншомовних елементів, що сприяє збагаченню ТС новими поняттями та явищами.

Основну увагу ми приділили методам, що є характерними для утворення нових термінів у галузі лінгвістики. Зокрема, нам вдалось встановити, що лінгвістичні терміни творяться відповідно до загальних законів і тенденцій дериватології. Цікаво, що основним способом творення більшості термінів сучасної української лінгвістики є морфологічний, що включає афіксацію (суфіксація, префіксація, префіксально-суфіксальний спосіб) та основоскладання. За поширеністю на другому місці стоїть синтаксичний спосіб термінотворення, що полягає в об'єднанні різних типів словосполучень для створення нових термінів.

Дослідження демонструє, що словотвірні процеси в українській мові є динамічними та різноманітними, відображаючи як внутрішні закономірності розвитку мови, так і вплив зовнішніх чинників.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження встановлено теоретико-методологічні основи дослідження терміна. Зокрема, завдяки аналізу різних підходів щодо трактування терміна нами розкрито власне тлумачення цього поняття: термін — це слово або словосполучення, що має чітку дефініцію та означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі, вступає в системні зв'язки з іншими словами та словосполученнями цієї галузі. Окрім цього, у ході опрацювання основних вимог до терміна виокремлено, на наш погляд, найважливіші з них – системність, точність та наявність дефініції.

У дослідженні розмежовано такі поняття, як-от: «термінологія» та терміносистема», що тісно пов'язані з функціонуванням термінів. Вдалося встановити, що термінологія забезпечує базовий набір термінів для комунікації, натомість терміносистема впорядковує ці терміни і встановлює між ними зв'язки, що полегшує розуміння та використання знань. На основі цієї інформації з'ясовано особливості функціонування термінів у термінології та в межах певної ТС.

Також подано класифікацію термінів за галузевим принципом, зокрема з'ясовано, що терміни можуть бути загальнонауковими, міжгалузевими та вузькогалузевими. Для кожної групи описано її характеристику та наведені приклади. Окрім цього, здійснено класифікацію й за іншими ознаками: за змістовою структурою (терміни однозначні та багатозначні), за мовою-джерелом (національні та інтернаціональні терміни), за композиційною структурою (однослівні терміни, терміни-композиції, терміни-словосполучення, аббревіатури) та за частиномовною приналежністю (терміни-іменники, терміни-дієслова, терміни-прикметники).

Спираючись на ці дослідження, ми систематизували та схарактеризували лінгвістичні терміни. Виявлено, що вони так само можуть мати власні системні зв'язки, семантику, походження, методи утворення, граматичну структуру, функціональні особливості. Зокрема, встановлено, що терміни лінгвістики

поділяються на загальнолінгвістичні, галузеві та міжгалузеві, за семантикою вони можуть бути моносемічні або ж полісемічні, за походженням – питомі та запозичені, за структурою – прості та складені. Кожна класифікаційна ознака обґрунтована та підтверджена відповідними прикладами лінгвістичних термінів.

Окремий розділ присвячено словникам досліджуваної термінології, у якому подано класифікаційний аналіз лексикографічних праць у галузі лінгвістики, зокрема згрупувано сучасні словники за певними ознаками. Так, наприклад, виділено тлумачні, перекладні, енциклопедичні та вузькогалузеві словники української лінгвістичної термінології, з'ясовано, що кожен тип словників характеризується власними особливостями: різні типи словників забезпечують різні потреби науковців, студентів та інших користувачів, сприяючи точності та однозначності наукової комунікації.

Розглянуто семантичні особливості термінологічних одиниць сфери лінгвістики в сучасній українській мові, зокрема ми обґрунтовано думку, що синонімія, антонімія та багатозначність є справді притаманними термінології. Показано та досліджено різні види синонімії, зокрема абсолютної та відносної, а також явище варіантності. У лінгвістичній термінології найпоширенішими є саме абсолютні синоніми. З'ясувано основну причину виникнення термінів-синонімів: запозичення з інших мов слів на позначення того чи іншого терміна та існування нашого, питомого. Це вмотивовано тим, що лінгвістичні дослідження закордоном було розпочато раніше, ніж в Україні, тому наші дослідники користувалися напрацюваннями колег з інших країн, запозичаючи їхній термінологічний апарат. Та й з плином часу, у теперішньому світі, для нових понять ми часто беремо чужомовні терміни, які мають міжнародний характер, тому поява синонімічних термінів засвідчує динамічні процеси в розвитку лінгвістичної ТС.

Досліджено явище антонімії в лінгвістичній термінології, що також є характерним явищем для ТС лінгвістики. Зокрема встановлено, що антонімічні терміни можуть бути як однокомпонентними, так і виражатися за допомогою

термінологічних сполук. До того ж, вони можуть бути представлені як на лексичному рівні, так і на словотвірному.

Окрім цього, досліджено, що проблема полісемії є вкрай важливою, тому що пов'язана з точністю описування наукових понять у галузі. Ми сформулювали головні передумови для появи багатозначності та розробили класифікацію за різними ознаками, зокрема за сферами поширення, за звуженням чи розширенням значення терміна. На цьому підґрунті ми також прослідкували зв'язки лінгвістичної термінології з іншими галузями.

Проаналізовано процеси термінотворення в українській мові, зокрема у галузі лінгвістики. Виявлено, що словотвірні процеси є динамічними і різноманітними, відображаючи як внутрішні закономірності розвитку мови, так і вплив зовнішніх чинників. Дослідження показало, що створення нових термінів у цій галузі здійснюється різними способами: лексико-семантичним, морфологічним, синтаксичним, морфолого-синтаксичним та через запозичення іншомовних елементів. Серед моделей саме лінгвістичного термінотворення виділено і проаналізовано морфологічний спосіб, зокрема афіксальне словотворення (пре- та суфіксальні деривати), осново- і словоскладання, а також аббревіацію. І синтаксичний спосіб, що представлений активним утворенням термінів, що мають у своєму складі дві і більше лексем. Ми визначили продуктивність цих способів на основі словотвірного аналізу та виявили ієрархію їхнього використання: найактивнішим серед способів є суфіксальний, за допомогою якого утворено найбільшу кількість саме однослівних термінів лінгвістики. Можна стверджувати, що суфікси при термінотворенні використовуються для вираження належності деривата до категорії (атрибутивності, предметності, процесуальності) та надання певного словотвірного значення. Названі дериваційні моделі передбачають використання як внутрішніх ресурсів мови, так і запозичення інтернаціональних морфем.

Отже, у процесі дослідження ми схарактеризували семантичні та словотвірні відношення у лінгвістичній термінології, що є актуальним завданням

на сьогодні. Упевнено можемо констатувати, що нам вдалось виконати всі поставленні на початку роботи завдання. Щодо перспектив подальшої роботи у межах цієї теми, то можна говорити про розширення дослідження окремих явищ, які не були згадані нами або ж згадані побіжно у цій роботі. Це, зокрема, питання омонімії та паронімії в галузі лінгвістичної термінологічної лексики, а також специфічні для термінології семантичні явища - з'ясування співвідношення термінологічних гіперонімів і гіпонімів.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. СУМ-11 – Словник української мови: в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка.
2. СУМ-20 – Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс] : у 20-ти томах : електронна версія видання / Нац. акад. наук України, Укр. мовно-інформ. фонд; гол. ред. В. М. Русанівський ; науковий керівник проекту В. А. Широков.
3. ТС – терміносистема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гапонова Л. Є. Роль метафори у формуванні української криміналістичної термінології. Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. 2013. Вип. 9. С. 97–103.
2. Гриценко П. Ю., Симоненко Л. О. Українська термінологія і термінографія на етапі розбудови. Українська наукова термінологія : зб. матеріалів наук.-практ. конф. «Українська наукова термінологія: стан та перспективи». Київ, 2008. С. 8.
3. Жалай В.Я., Биховець Н.М., Линник Т.Г., Пархоменко А.Ф., Рахманова І.І., Рубашова Л.М. Сучасна лінгвотермінографія і принципи створення нового словника-довідника української лінгвістичної термінології. Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи. 2011. С. 3-27. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/37843/01-Zhalay.pdf?sequence=1>
4. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. Х, 920 с.
5. Іващенко В. Л. Матеріали до Словника-мінімуму основних термінопонять концептуальної семантики. *Лексикографічний бюлетень*. 2006. Вип. 14. С. 148–162. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/72920/21-Ivasenko.pdf?sequence=1>
6. Климишин І. А. Шкільний астрономічний словник: вид. 2-ге, доповн. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2014. — 256 с
7. Книщенко Н. Семантичний спосіб творення термінів дорожнього будівництва. *Лінгвістичні дослідження*. Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. – 2014. – Вип. 38. – С. 214–218
8. Коломієць Л.В., Паламарчук О.Л., Стрельчук Г.П., Шевченко М.В. Українсько-англійський словник лінгвістичної термінології. Київ: Освіта України, 2013. 455 с.

9. Космеда Т. Збагачення української лінгвістичної термінологічної лексикографії. Рец. на словник : Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Лінгвістичні студії. 2014. Вип. 28. С. 194–198. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/lingst_2014_28_33.pdf
10. Кочан І. М. Українська лінгвістична термінографія (хронологія, класифікація, структура). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. 2022. Вип. 56. С. 25–41. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/51167/12-Lyashuk>. http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/28252/1/Zaoborna_3.pdfpdf?sequence=1
11. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: підручник для студ. філолог. спец. вузів. Київ : Академія, 2001. 368 с.
12. Крижанівська А. В., Симоненко Л. О., Панько Т. І. та ін. Склад і структура термінологічної лексики української мови / за ред. А. В. Крижанівської. Київ: Наукова думка. 1984. 196 с.
13. Кримець О. М. Міжгалузеві терміни в українській науковотехнічній термінології. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2020. Вип. 53. С. 192–199. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2020.53.17>
14. Ляшук Н. А. Причини виникнення концептуальної багатозначності лінгвістичних термінів. *Термінологічний вісник* : зб. наук. пр. 2011. Вип. 1. С. 101-119. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/51167/12-Lyashuk.pdf?sequence=1>
15. Ляшук Н. А. Кодифікація багатозначних лінгвістичних термінів у словниках цитатного типу. *Українська мова*. 2011. Вип. 3, С. 57–66.

- URL: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/42871/06-Liashuk.pdf?sequence=1>
16. Межеріна Я. О. Велика українська енциклопедія. URL: [https://vue.gov.ua/Акомодація_\(біологія_та_медицина\)](https://vue.gov.ua/Акомодація_(біологія_та_медицина))
17. Микитюк О. Р. До проблеми розвитку української термінологіки. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. 2002. № 453. С. 24–29. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/terminologiya/vsi-vypusky/visnyk-no-453-2002/do-problemy-rozvytku-ukrayinskoji-terminoleksyky>
18. Михайлова Т. В. Антонімічні відношення українських науково-технічних термінів як мовне явище та суб'єкт лексикографії. *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. пр. К. : КНЕУ, 2003. Вип. V. С. 295–296.
19. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01. Київ, 1997. 40 с.
20. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів: Світ, 1994. 215 с.
21. Полюга, Л. М. Словник українських морфем : близько 40 000 слів / Л. М. Полюга. – Львів : Світ, 2001. – 448 с.
22. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української літературної мови. Тернопіль, 2000. 276 с.
23. Радченко О. І. Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2000. 203 с.
24. Рибак Н., Рибак Т., Хомик Н. Існування дублетних термінів як показник безперервного процесу творення термінології. *Проблеми української науково-технічної термінології*: Тези. 4-а Міжнародна наукова конференція. Львів, 1996. С. 20–21.
25. Рогач Л. В. Семантична основа лінгвістичних термінів в українській та англійській мовах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. Київ, 1999. 20 с.

26. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
27. Селігей П. Що нам робити із запозиченнями? *Українська мова*. 2007. № 4. – С. 16–32. URL: <https://archive.org/details/zapozychen>
28. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології. Київ : Наук. думка, 1991. 151 с.
29. Симоненко Л. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку. *Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць*. 2001. Вип. IV. С. 3-8. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Symonenko_Liudmyla/Ukrainska_terminohrafiia_stan_i_perspektyvy.pdf
30. Словник української мови у 20 т. Том 10: Наступ — Обміль / Наук. кер. проєкту акад. НАН України В.А. Широков. — К.: Наукова думка, 2019. — 994 с.
31. Словник української мови у 20 т. Том 7. Квартал — Кяхтинський / Наук. кер. проєкту акад. НАН України В.А. Широков. — К.: Наукова думка, 2016. — 914 с.
32. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980.
33. Словотвір сучасної української літературної мови / за ред. М. А. Жовтобрюха. Київ: Наук. думка, 1979. 406 с.
34. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1973. 438 с.
35. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Єрмоленко С., Бирик С., Тодор О. Київ, 2001. 224 с.
36. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співгол.), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. К., 2004. 824 с.

- 37.Цимбал Н. Л. Антонімічні відношення в термінології органічної хімії. *Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць*. К., 1998. С.188-192.
- 38.Чуєшкова О. Синонімія в терміносистемі гендерної лінгвістики. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2017. № 869. С. 105–108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPUT_2017_869_21
- 39.Широков В. А., Симоненко Л. О. Досягнення й розвиток українського термінознавства від 90-х років — початку ХХІ ст. // *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики*. Чернівці, 2014. № 2. С. 239.
- 40.Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: енцикл. слов. для фахівців з теорет. гуманіт. дисциплін та гуманіт. інформатики. Міжнар. фонд "Відродження", Прогр. "Трансформація гуманіт. освіти в Україні". Київ : АртЕк, 1998. 336 с.
- 41.Шумілова А. Класифікація і типи словників у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Вісник Книжкової палати*. 2017. № 4. С. 22-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2017_4_6.
- 42.Ярошевич І. А. Про питоме і запозичене в українській граматичній термінології. *Література та культура Полісся*. Серія: Філологічні науки № 11 : зб. наук. пр. / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя ; [редкол.: Г. В. Самойленко (голов. ред.) та ін.]. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. Вип. 93. С. 68–77.
- 43.Chromá M. Synonymy and polysemy in legal terminology and their applications to bilingual and bijural translation. *Research in language*. 2011. Vol. 9, no. 1. 31-50 p. URL: <https://doi.org/10.2478/v10015-011-0004-2>